

Fatih Paşalar’ın Kendilerine Armağanı **Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler**

Nuri Adıyeke
(Dokuz Eylul University, Turkey)

Abstract Since the beginning of the Ottoman state, Ottoman sultans used to award state (miri) lands to certain individuals in full property (mülk). Full property landowners had the right to exploit their lands as they liked. Immediately after the conquest of Crete, in 1645, some of the villages on the island were awarded as full properties to the Ottoman generals leading the expedition on the island. The Ottoman surveys register a total of 19 villages held in full property across Ottoman Crete: Two villages in the district of Chania were granted in full property to Murad Paşa and one in the district of Rethymno to the Grand Vizier Fazıl Ahmed Paşa. The latter had also secured for himself a total of 16 villages held in full property in the district of Candia. This article has followed in detail the registration of these villages in the Ottoman surveys of 1650, 1670 and 1704, comparing their demographic and economic structures to the data concerning other villages in the same sources, belonging to the state or to pious foundations.

Keywords Ottoman. Crete. Property. Tapu registers. Mülk villages.

Osmanlı İmparatorluğu’nda genel çerçevede toprak devletin mülküdür. Sultanın kendisi ile simgeleşen devlet için mülk sahibinin de sultan olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Teorik tartışmaların ötesinde sultan, kendisine ait olan bu toprakları istediği gibi tasarruf ederdi. Bu çerçevede devlete ait toprakların bir kısmı, hizmet akdi için tımarlara bırakılır, bir kısmı İslam hukukundaki yegane tüzel kişilik olarak tanınmış vakıflara tahsis edilir, bir kısmı da sultanın yüksek iradesi ile bazı kişilere mülk olarak bahşedilirdi. Şüphesiz ki, bu üç tür toprak tasarrufu arasında belli çerçeve ve yönlerde geçişler söz konusu idi.

Devletin mülkü olan toprak, temlik olarak bazı askeri ve mülki ümeraya hizmetlerine karşılık, özellikle de fütuhata iştirak ve hizmet etmiş olmanın temin ettiği bir hak ve mükafat olarak meccanen veriliyordu. (Barkan 1980a, 234; Barkan 1980b, 253). Bu kişiler de çoğunlukla “aristokrat ve seçkin yöneticiler” idi. (İnalçık 2000, 166) Barkan’ın belirttiğine göre bu temlikler iki grupta olabiliyordu. Birinci grup: *Mutlak mülkler*, ki onları sahih bir mülk olarak düşünebiliriz, malik mülkünü ne isterse yapabiliirdi. İkinci grup: *Mülk-i mahz / hakk-ı sırf*, bunlar da tahsis ve irsat kabilinden olan mülklerdir. Burada devredilen şey toprak değil sadece vergi gelirle-

ridir. (Barkan 1980a, 235; Barkan 1980b, 253) İkinci grup içinde verilen temlikleri bir mülkiyet kaydından ziyade vergi toplama sistematizasyonu içinde düşünmek gerekir.

Sultan tarafından açık bir şekilde temlik edilmiş toprakların malikleri toprağın gerçek sahibi gibi davranma hakkına sahip oluyordu. Malik bu toprakları satabilir, hibe edebilir, miras bırakabilirdi. Keza rehin, şufa, vasiyet ve vakıf ahitleri de bu topraklar için geçerli idi. (Barkan 1980a, 231)¹ Nitekim kayıtlardan bu temlik topraklarda hukuksal olarak en çok karşılaşılan işlemlerin intikal ve vakfa dönüştürme olduğu görülmektedir. Bu temlikler başlarda şahıslara bir gelir gibi düşünülse de esasında bir vakıf maksadının olduğu söylenebilir. (Barkan 1980b, 261; İnalçık 2000, 164 vd.)

Osmanlı İmparatorluğu için yukarıda sözü edilen genel bilgilerin Girit'teki Osmanlı toprak mülkiyeti için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ada, XVII. yüzyılın ortalarında Venediklilerden alınmış ve burada Osmanlı yönetimi tesis edilmiş, tımar sistemi kurgulanmış ve devlete ait toprakların büyük bir kısmında bu sistem uygulanmıştır. Bu çerçevede bazı topraklar da yönetici elitlere mülk olarak tahsis edilmiştir. Burada bir sınırlamanın altını çizmemiz gerekir. 1705 tarihli kanunnamede yazılı olan “cezire-i mesfurenin arazisi arazi-i haraciyeden olmağ ile ahalisinin yedlerinde ibka olunan bağ ve bağçe ve bostan ve sair arazi mülkleri olub emlak-ı saire gibi tasarruf iderler mesela fevt olsalar vereseleri beyninde ale'l-vechü'l-şer' taksim olunur” kaydı (TKA, 1705 tarihli *Kandiye Mufassal Defteri*, eski no. 488; yeni no. 4, s. 2a) bizim kastettiğimiz mülkiyet organizasyonu değildir. Burada tek tek emlakın mülkiyeti söz konusudur ve bunun meşruiyeti de kadimden malik olma geleneğidir. Burada malik bir tarlanın, bir bağın yani belirli ve küçük bir toprağın sahibidir. Aslında Girit'te özel mülkiyet adanın fethinden itibaren şekillenmiştir. Hububat üretiminin yapıldığı tarlalar, Girit'teki tüm Osmanlı egemenliği süresince, Osmanlı'nın başka memleketlerinde olmadığı biçimde özel mülkiyete açık olmuştur (Bkz. Veinstein, Triantafyliou Balandé 1980; Adıyeke 2001). Bizim inceleyeceğimiz mülkiyet hakkı tımar sisteminin tamamlayıcısı olan, idarenin yeni fatih paşalara mülk olarak tevcih ettikleri büyük topraklardır. Belirtilmesi gereken bir başka nokta da şudur, yukarıda bahsi geçen tevcihatların sultanın iradesi ile gerçekleşmiş olması gerekirken, sultan bu keyfiyeti adadaki yöneticilere bırakmıştır. Şüphesiz ki sultanın Girit adasındaki tımar dağılımlarının detayı ile ilgilenme şansı yoktu. Adanın fatih paşaları bu sistemi kendileri belirliyorlardı. İncelediğimiz belgeler suskun kalmakla birlikte İnalçık, temliklerin sultandan doğrudan veya üst düzey yöneticiler kanalıyla talep edilerek elde edildiğini söylemektedir (İnalçık 2000, 164).

Orta dönemlerin yaygın bir kurumu olan tımar sistemini Girit'te, adaya

1 Keza Mihaloğlu Ali Bey'in temlik köylerini evlatlarına, zevcelerine ve kullarına taksim etmiştir (Barkan 1980b, 258).

XIII. yüzyılın başından itibaren hakim olan Venedikliler de uygulamışlardır. Farklı dönemlerde farklı uygulamalar olmakla birlikte, Venedik döneminde de bazı tımar sahipleri tımarını istediği kişiye devretme, miras bırakma, satma, hibe etme hakkına sahipti. (Zinkeisen 2011, 422 vd- 456 vd). Dolayısıyla Girit'in Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra hem kendi hukukunda hem de yerel gelenekte var olan bu temlik sistemi yaygın bir şekilde olmasa da uygulama alanına girmiştir. Kayıtlarda Girit'te temlik topraklara sahip üç Osmanlı yöneticisi aileye rastlanmıştır. Bunların ilki Kandiye fatihi vezir-i azam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, diğeri vezir-i azam Hüseyin Paşa ve onun oğullarından Ahmed Bey ve torunu Hüseyin, sonuncusu da vezir Murad Paşa'dır.

Sayısal olarak en çok temlik köy, vezir Hüseyin Paşa'nın oğlu Ahmed Bey'e verilmiştir. 1650 tahririnde Hüseyin Paşa'dan söz ederken; "vezir Hüseyin Paşa fatih-i cezire-yi Girid" denilmektedir. Aynı tarihli icmal defterinde Hüseyin Paşa'nın aşağıda detaylandıracağımız karyeleri kendisi için değil, "kendi oğlu Ahmed Bey için temlik ettirdiği" açıkça yazmaktadır.² Defterlerde, Ahmed Bey'den alışılmadık bir şekilde "Ahmed Bey veledi Hüseyin Paşa" veya "Hüseyin Paşa'nın veledi" diye söz etmektedir. 1705 tahririnde ise temlik sahibi "Ahmed bin Hüseyin Paşazade" olarak geçmektedir, yani Ahmet Bey'in oğlu Hüseyin Bey'dir. Sayısal açıdan, ikinci olarak "veziri-i azam ve serdar-ı ekrem Fazıl Ahmed Paşa"nın temlikleri son olarak da vezir Murad Paşa'nın temlikleri kayıtlıdır.

Kayıtlarda bu kişilere temlik haklarının yukarıda belirtildiği gibi gösterdikleri yararlılıklardan dolayı verildiği belirtilmiştir. Fazıl Ahmed Paşa'ya "uğur-u din ü mübin ve umur-u hümayun-şevket karinde avn-i rabbani ve inayet-samdani birle hidemat-ı mebrure ve fütuhât-ı meşkurede vücud[a] getirdikleri bezli-i kud[r]jet ve sarf-ı himmetleri mukabelesinde" (TKA, eski no. 488; yeni no. 4, s. 215), Murad Paşa'ya da bundan önce olan seferlerde ve Hanya Kalesi'nin fethinde küffar ile yapılan muharebede "yüz aklıkları göstermiş olduğundan"³ bazı topraklar ve köyler temlik olarak verilmişti. Şüphesiz Hüseyin Paşa'nın da temliklere mazhar olmasının bunun gibi sebeplere dayalı olduğunu düşünebiliriz. Nitekim Kopasi "o misillü [temlik] kuranın kısm-ı azamı Girid'in tarih-i fethinde bir mevki-i mümtaz ahz ile şöhrat kazanmış olan serdar-ı Girid Hüseyin Paşa'nın uhdesinde temlik edilmiş idi" demektedir.⁴

Tapu tahrir defterlerinde temliklerin, mutlaka sultanın hatt-ı hümayunu veya temlikname-i hümayunu ile mülk olarak ihsan edildiği yazılıdır. Hatt-ı

2 BOA, TT. d. no. 785, s. 108, 110.

3 BOA, TT. d. no. 820, s. 132.

4 Andrey Kopasi ([1315] 1897-98, 1159), Hüseyin Paşa'nın kendi el yazısı ile yazılmış, 5 Ocak 1659 tarihli bir vasiyetnamede, "bu temlikat-ı mezkureye ne surette nail olduğunu anlattığını" söylemektedir.

hümayunlarda toprakların maliklerinin bu toprakları dilerse satabilecekleri dilerse hibe edecekleri ve dilerlerse vakf edebilecekleri açık ve net olarak yazıyordu.⁵ Bu arazilerin mülkiyetinin temlik sahibine bırakıldığı gibi, buradaki tüm vergiler de “hukuk-u şeriye ve rüsum-u örfiyye” temlik sahibine bırakılıyordu. Bu arazilerin mülkiyetinin temlik sahibine bırakıldığı gibi, buradaki tüm vergiler de “*hukuk-u şeriye ve rüsum-u örfiyye*” temlik sahibine bırakılıyordu.⁶

Girit'teki temlik arazilerini iki grupta incelemek mümkün görünmektedir. Birinci grupta bir köy tamamen bir kişiye temlik olarak bırakılmaktadır. İkinci grup ise şehirde veya köyde arazinin bir kısmının temlik bırakıldığı topraklardır. Anlaşıldığı kadarıyla, köyün tamamı bir kişiye temlik verilmiş ise herhangi bir haritalamaya, sınırlamaya gerek yoktu. Fakat temlikler kentte veya tımar köylerinin arazisi içinde ise sınırlamalar düzenlendiği görülmüştür. Zira kamu arazisi ile mülk arazinin kesin olarak ayrılması ve tartışma yaratmayacak şekilde temlik arazinin haritalanması gerekmektedir. Barkan, bunun kadılar ve mahallin ileri gelenleri tarafından teşkil edilen komisyonlar tarafından yapılan incelemeler ve işaret koymalar şeklinde sınırların tespit edilip sınırlamalar düzenlendiğini belirtir (1980b, 265-6). Gerçekten de 1670⁷ ve 1705 (TKA., eski no. 488; yeni no. 4, s. 215b) (Bkz. Ek) tarihli tahrir defterlerinde bazı sınırlamalar kayıtlıdır. Sınırlamalarda mülk olarak kayıtlı arazinin sınır komşuları tüm yönleriyle tek tek anılmakta temlik arazinin haritası çıkarılmaktadır. Bu işin, Barkan'ın belirttiği gibi kadı ve ileri gelenlerden oluşan bir komisyon marifetiyle gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir.

Girit savaşlarının devam edip Hanya ve Resmo'nun Osmanlı yönetimine yeni girdiği dönemde yapılan 1650 tahririnde⁸ özellikle Hüseyin Paşa'nın oğlu Ahmed Bey üzerine temlik edilmiş çok sayıda köy bulunmaktadır. Adanın doğu kısmının henüz Osmanlı yönetimine girmediği bu dönemde bu kişinin üzerinde mülk olarak kayıtlı 13 köy vardır. Kenuryo'da⁹ 8, Granbusa'da 3, Pedye ve Hanya'da da birer adet olmak üzere toplam 13

5 BOA, TT. d. no. 785, s. 109; TT. d. no. 820, s. 116-118.

6 Cf. BOA, TT. d. no. 820 s. 116-117. Temlikler ile ilgili tüm bilgiler Tapu tahrir defterlerinde kayıtlıdır. Bunan dışında ayrı bir defter yoktur. Halil İnalçık British Library'de I. Süleyman dönemine ait bir temlikname koleksiyonu bulunduğunu söylemektedir (2000, 166, dipnot 1).

7 BOA, TT. d. no. 825, s. 822.

8 BOA, Girit Mufassal Defteri, TT. d. no. 820; Girit İcmal Defteri, TT. d. no. 785.

9 Rumca yerleşim isimlerinin okunması önemli bir problemdir. Yazım katiplerinin her ne kadar yerli insanlardan yardım alsalar da bu isimleri Türk fonetiğine göre farklılaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bir başka sorun da Rumca bu isimleri Arap harfleriyle yazmaktan kaynaklanmıştır. Bazen katip kendine göre isimleri değiştirmiştir. Örneğin; Mournyes veya Murnies köyünü katip çok açık bir şekilde Murniye şeklinde yazmıştır. Genel olarak katibin yazım şekline uygun yazımları kabul ettik ve parantez içinde köyün Yunanca ismini yazdık. Köy isimlerinin okunuşunda yararlandığımız en önemli kaynak ise University of

adet köy Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey'in temlikidir. Bu 13 köyün toplam geliri 252,780 akçedir. Burada ilginç bir konu da şudur, Pedye nahiyesi Piskopi (Episkopi) karyesinin geliri 48,780 akçe olarak yazılmış, fakat diğer karyelerin hepsinde gelirler 10,000 veya 20,000 akçe gibi yuvarlanarak yazılmıştır. Bu yazımda köylerin toprak miktarları hiçbir şekilde belirtilmemiş, sadece elde edilen ürün miktarı ve çeşidi kaydedilmiştir. Ahmet Bey'in temlik köyleri Tablo 1'dedir.

No	Köy İsmi	Nahiyesi	Hane sayısı	Hasılatı (akçe)
1	Piskopi	Pedye	146	48,780
2	Peri	Kenuryo	46	10,000
3	Alikyanu (Alithini)	Kenuryo	70	10,000
4	Bobyu (Pobyu)	Kenuryo	172	20,000
5	Ploryu (Plora)	Kenuryo	95	20,000
6	Hristolagi(Hirolagi)	Kenuryo	16	14,000
7	Platano (Platanos)	Kenuryo	14	10,000
8	Monohoro ve metohu	Kenuryo	121	20,000
9	Monohoro Çigalyaş (Galias)	Kenuryo	25	20,000
10	Spaluşe(Sympallousa)	Piryotiçe	51	20,000
11	Tibaki	Piryotiçe	53	20,000
12	Aya Tiryada	Piryotiçe	82	20,000
13	Alikanu	Hanya	63	20,000

Tablo 1. 1650 Yılı Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey Temlikleri
Kaynak: BOA, 77. d. no. 820, ss. 125-131

Crete, Institute for Mediterranean Studies tarafından hazırlanan Digital Crete oldu (<http://digitalcrete.ims.forth.gr/index.php?l=1>) Ayrıca bu konudaki yardımları için Elias Kolovos'a teşekkür ederim.

1650 tahririnde Murad Paşa'nın Hanya Nahiyesi'ne bağlı bir temlik köyü (Furniya Kasteli) vardır ki bunun geliri de 18,000 akçedir. Ayrıca Hüseyin Paşaoğlu Ahmet Bey'in Hanya'ya bağlı 14 farklı has ve zeamet köylerinde parçalı temlik arazileri de vardı.

1650 tahririnden önce Hüseyin Paşa'nın başka karyeleri de temlik olarak aldığını söyleyebiliriz. Zira bu tahrirde, Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey'in Kisamu nahiyesinde 5 adet (Asiliya?, Piskopi, Lukya?, Drapanya); Hanya (Vrisesve Drakiyana), Apokoron (ArmenusveNea Horyo) ve Resmo (Prases ve Hromanastırı [Hora Manastır]) nahiyelerinde de ikişer adet olmak üzere toplam 11 adet mülk köyünü vakfa çevirttiği belirtilmiştir. Detayları hakkında ileride üzerinde duracağımız temlik köylerin vakfa dönüştürülmesi uygulaması çerçevesinde yapılan bu işlemlerde bu köylerin gelirleri yazılmamıştır.¹⁰

1670 yılında adanın tamamen fethini müteakiben yapılan tahrirler¹¹ ise Girit'in bütünü hakkında daha önemli bilgiler sunmaktadır (1650 ve 1670 yıllarında yapılan iki tahririn genel anlamda değerlendirilmesi ve karşılaştırılması için bkn. Gülsoy 2001). İdari bölümlenmenin farklılaştığını da göz önünde tutarak bu tarihteki temlikleri özetlersek en çok temlik karyenin Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey'e kayıtlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu kişinin Kenuryo nahiyesinde çok sayıda köy ve metoh (çiftlik), temlikleri bulunmaktadır. Ayrıca, Monofaça, Piryotiçe ve Pedye nahiyesinde de temlik köyleri bulunmaktadır. Bu köylerin toplam geliri ise 476,223 akçeyi bulmaktadır. Bu karyelerin dökümü Tablo II'dedir.

No	Köy İsmi	Nahiyesi	Hane sayısı	Hasılatı (akçe)
1	Piskopi (Episkopi)	Pedye	261	87,488
2	Kuşe (Kouses)	Kenuryo	24	16,495
3	Metohoryo Aliya ?	Kenuryo	30	8,538
4	Popya (Pobyia)	Kenuryo	94	62,616
5	Peri	Kenuryo	42	25,965
6	Alisini	Kenuryo	39	15,841
7	Monohoro Yalya (Monochoro Galya)	Kenuryo	21	13,832
8	Metoh-u Listaroz (Metohoryaki)	Kenuryo	6	5,088
9	Karye-i Metoh-u Elya?	Kenuryo	4	3,030
10	Karye-i Metoh-u İksarikara (Xeri Kara)	Kenuryo	8	1,575
11	Plora	Kenuryo	106	54,791
12	Metoh-u Platano {Plora}	Kenuryo	31	34,605
13	Metoh-u Kuvari {Plora}	Kenuryo	2	6,750

10 Cf. BOA, TT. d. no.785, s. 109. Defter şerhinde her ne kadar açıkça "onbir" köyden söz etse de yukarıda da görüldüğü gibi on adet köy ismi yazılmıştır.

11 BOA, Girit, Hanya Resmo Mufassal Defteri, TT. d. no. 822; Girit, Kandiye Sitia Mufassal Defteri, TT. d. no. 825.

14	Metoh-u Kustoliyana{Plora}	Kenurya	12	12,705
15	Aya Triyanda	Piryotiçe	71	37,983
16	Sibalussa	Piryotiçe	70	31,144
17	Dibaki (Tymbaki)	Piryotiçe	62	57,777

Tablo 2. 1670 Yılı Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey Temlikleri
Kaynak: BOA, 77. d. no. 825, s. 168-851 arası muhtelif

1670 tarihli tahrirden anlaşıldığına göre, Murad Paşa'nın Hanya'da toplam 40,000 akçeye yakın gelire sahip 3 karyesi, Fazıl Ahmed Paşa'nın da Monofaça nahiyesinde 2, Milapotamu nahiyesinde de 1 temlik karyesi mevcuttur. Ahmed Paşa'nın Temenos kazasında parçalı farklı temlik arazileri de bulunmaktadır. Bu temliklerin tespit edilen toplam geliri 309,726 akçedir. Buna ek olarak aynı kazanın havass-ı hümayun olan Gavnos köyünde geliri belirtilmemiş 38,371 cerib arazi de Ahmet Paşa temlikidir. 1670 yılında Fazıl Ahmed Paşa'nın ve Murad Paşa'nın temlik köyleri ile ilgili detay Tablo III'dedir.

No	Köy İsmi	Nahiyesi	Temlik Sahibi	Hane sayısı	Hasılatı (akçe)
1	Aya Varvara	Monofaça	Fazıl Ahmed Paşa	198	102,709
2	Aya Toma	Monofaça	Fazıl Ahmed Paşa	224	75,762
3	Aya İrini	Milopotamu	Fazıl Ahmed Paşa	278	122,595
4	Murniye	Hanya	Murad Paşa	56	30,369
5	Meskla	Hanya	Murad Paşa	24	9,140

Tablo 3. 1670 Yılı Fazıl Ahmed Paşa ve Murad Paşa Temlikleri
Kaynak: İlk iki köy; BOA, TT. d. no. 825, s. 910-913 / 950-954. Diğer köyler; BOA, TT. d. no. 822, ss. 43-45 / 504-508

Temlik köylerinin öyküsü izleyebildiğimiz son kaynak 1705 tahrirleridir. Girit'e ait son tapu tahrirleri olan (TKA, Hanya Mufassal Defteri, eski no. 489; yeni no. 1; Kandiye Mufassal Defteri, eski no. 488; yeni no. 4)¹² bu defterler özellikle 1670 defterleri ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Temlik köyleri açısından en çok temlik yine Hüseyin Paşazade Ahmed Bey adına kayıtlıdır. Kenuryo kazasında 11, Piryotiçe kazasında 3 ve Kandiye'de bir köy bu kişinin mülkiyetindedir. Bu köylerin toplam geliri 278,013 akçedir. Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey'in temliklerinin genel özeti Tablo IV'tedir.

12 Bu tahrirler H. 1116-1117 yıllarında yapılmıştır. 1704-1706 yılları arasına isabet eden bu defterleri 1705 yılı tahriri olarak kabul ettik.

Venetians and Ottomans in the Early Modern Age, 97-110

No	Köy İsmi	Nahiyesi	Hane sayısı	Hasılatı (akçe)
1	Piskopi	Kandiye	175	49,581
2	Kuşe	Kenuryo	24	4,362
3	Metohoryo Aliya ?	Kenuryo	41	4,370
4	Boby	Kenuryo	120	46,973
5	Alisini	Kenuryo	28	10,618
6	Monohoro Yalı	Kenuryo	20	4,209
7	Listaro	Kenuryo	13	5,332
8	Pilora (Plora)	Kenuryo	97	32,560
9	Platano	Kenuryo	16	11,808
10	Kuvari	Kenuryo	4	4,890
11	Kustoliyana	Kenuryo	22	6,478
12	Aya Triyanda	Kenuryo	5	1,106
13	Sibalussa	Piryotiçe	58	19,150
14	Dibaki	Piryotiçe	65	49,180
15	Triyanda (Hagi Triadha)	Piryotiçe	81	19,150

Tablo 4. 1705 Yılı Hüseyin Paşaoğlu Ahmed Bey Temlikleri
Kaynak: TKA, eski no. 488; yeni no. 4, muhtelif sayfalar

İncelediğimiz 1705 tahririnde, Fazıl Ahmed Paşa'nın Monofaça'da 2, Milopotamu'da bir köy toplam 184,628 akçelik temlik kaydedilmiştir. Aynı tahrirde Murad Paşa'nın ise kayıtlı olan 2 karyesi bulunmaktadır. Bunların bilgileri Tablo V'dedir.

No	Köy İsmi	Nahiyesi	Temlik Sahibi	Hane sayısı	Hasılatı (akçe)
1	Murniya	Hanya	Murad Paşa	79	26,299
2	Meskla	Hanya	Murad Paşa	27	10,030
3	Magarites	Milopotamu	Fazıl Ahmed Paşa	438	92,154
4	Anadolu	Monofaça	Fazıl Ahmed Paşa	153	38,113
5	Aya Varvara	Monofaça	Fazıl Ahmed Paşa	158	54,361

Tablo 5. 1705 Yılı Fazıl Ahmed Paşa ve Murad Paşa Temlikleri
Kaynak: TKA, eski no. 489; yeni no. 1; eski no. 488; yeni no. 4. Muhtelif sayfalar

Temlik köyleri ile tımar ve vakıf köyleri karşılaştırıldığında göze çarpan herhangi bir farklılaşma bulunmamaktadır. Büyüklük ve zenginlik bakımından, üretimde bir uzmanlaşma bulunmaması bakımından temlik köylerinin diğer köylerle benzer olduğunu söyleyebiliriz. Temlik köylerinin diğer temlik köyleri ile karşılaştırılmasında da dikkate değer farklılaşmaların olmadığını söyleyebiliriz. Ancak köylerdeki hane gelirlerinin genel olarak çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Tablolardan anlaşıldığı kadarıyla köylerde hane başına düşen hasılat 1,220 akçeye kadar çıkabilmekte veya 181 akçeye kadar düşebilmektedir.

1650 tahririnde toprak esas alınmamış, ürünler esas alınmıştır. Tek tek ürün miktarları yazılmakla birlikte bu ürünlerin ne kadar bir topraktan elde edildiği kayıtlı değildir. 1670 ve 1705 tahrirlerinde ilk tahririn aksine toprak miktarı detaylı olarak yazılmıştır. Tarlalar ala ve muvassat (vasat) olarak cerib miktarıyla ayrı ayrı yazılmıştır. Bağlar da ala, evsat ve ed-na olarak üç grupta belirtildikten sonra bunların vergilendirilmesinden elde edilecek gelirler de belirtilmiştir. Bunlara ek olarak bahçe, bostan, çayırların yanı sıra boş topraklar da “arz-ı halî” olarak yazılmış ve vergilendirilmiştir. Defterlerde zeytin ve diğer meyve ağaçları da yazılarak her birinin vergileri yazılmıştır. Dolayısıyla 1670 verileri ile 1705 verilerini karşılaştırmak mümkün görünmektedir. Temlik köylerin her üç tahrirde karşılaştırılabilecek veriler sadece hane sayıları ve toplam hasılatlardır.

Karşılaştırmalar her zaman anlamlı sonuçlar vermemektedir. Örneğin; Murniye köyü 1670 sayımlarında 56 hane ve toplam 932 cerib bir araziye sahip iken hasılatı 30,369 akçedir. 1705 tahririnde köy büyümüş 79 hanelik 1062 cerib araziye sahip bir köy haline gelmiş fakat hasılatı yaklaşık %10 gerileyerek 26,299 akçeye düşmüştür. Keza Meskla karyesinde 1670’den 1705 yılına değin hane sayısı %10 artarak 24’den 27 çıkmış toprak büyüklüğü ise %75 artarak 282 ceribden 463 ceribe yükselmiştir. Hasılatla baktığımız zaman %10’luk bir artış yaşanmış ve 9140 akçe olan hasılat 10,030 akçeye yükselmiştir.

1670 tahriri ile 1705 tahriri de köylerin sürekliliği açısından önemli veriler sunmaktadır. Hüseyin Paşaoğlu Ahmet Bey temlik köylerinden Piskopi, Kuşe, Metohoryo Aliya, Poby, Alisini, Monohoro Yalı, Metoh-u Listaroz (Metohoryaki), Plora, Metoh-u Platano, Metoh-u Kuvvari, Metoh-u Kustoliyana, Aya Triyanda, Sibalussa ve Dibaki karyelerinin 1670 yılı hane sayıları ve toplam hasılatı karşılaştırıldığı zaman dikkat çeken durum şudur. Köylerin hane sayıları bazılarında artmış bazılarında azalmıştır. Fakat Listaroz karyesi hariç bütün köylerin toplam hasılatında önemli bir azalma göze çarpmaktadır.

Temlik köylerin döneminde yaşadığı önemli bir sorun bu köylerin genel tahrirler sırasında farklı kişilere ve kurumlara yazılmaları ve çeşitli taarruzlara maruz kalması olmuştur. Örneğin; Kursiua köyünde bazı yerler hatt-ı hümayun ile Murat Paşa’ya temlik edildiği halde sonradan bazı kişiler bunun mülkiyetine tımar ve zeamet yoluyla müdahalede bulunmuşlardır. Daha sonra bu mülklerin bir kısmı geri verildiyse de Piskopi karyesinin geri verilme işlemi unutulmuştur. Buranın da hatt-ı hümayun mucibince geri verilmesi için 11 Kasım 1654 de işlem yapılmıştır.¹³ Keza 1673 Ekim tarihli bir kayıta vezir-i azam Ahmed Paşa’nın Kandiye Kalesi altında ve muhtelif karyelerdeki parçalı temliklerinin “keşf ve muayene” olunarak, hücceti mucibince defterhane-yi amirede tashih

13 BOA, TT. d. no. 820, s. 132.

edilip mucibince kayıt edilmesi gerekliliği yazılmıştır.¹⁴ Her iki kaydın da genel tahririn hemen arkasına tarihlenmesi bu konularda tahrirler çerçevesinde sorunlar yaşandığını göstermektedir.

Temlik arazinin doğal bir süreç olan mirastan sonra en çok vakfa dönüştürme işlemine maruz kaldığı görülmektedir. Barkan'ın, bu temliklerin kimi zaman arazinin vakfa çevrilmesi için bir önbiçim olabileceği (Barkan 1980 b, 251 dipnot 3) tezi de pek göz ardı edilecek bir görüş değildir. Nitekim Girit'e ait her üç tahrirde de buna dair çok sayıda işlem ile karşılaşılmaktadır. Temliklerin vakfa dönüştürülmesinden önce 1650 tahrir defterlerinde başta vezir Hüseyin Paşa'ya (Bkz. Sağır 2013), 1670 ve 1705 tahrirlerinde vezir Fazıl Ahmet Paşa'ya ve daha birçok yöneticiye ait çok sayıda vakıf köy ve mülkleri defterlerde kayıtlıdır. Bu köy ve arazilerin, Osmanlı egemenliğine girişi sırasında vakıf arazisi olarak kaydedildiği düşünölmelidir. Dönüşme işleminde ise toprak bir kişiye mülk olarak tescil edilmekte bu kişi de bir süre sonra bu mülkünü vakfa devretmektedir. Anlaşıldığı kadarı ile temliklerin vakfa çevrilmesi yeni bina ve vakıfların kurulması ile ilişkilidir.

Temliklerin vakfa çevrilmesi ile ilgili ilk örnek Nisan 1659 tarihlidir. Vezir-i azam Hüseyin Paşa'nın Girit'te bulunan kethüdası Ömer Ağa vasıtasıyla yapılan işlemde Pigi karyesi ve Resmo kalesindeki hamamın gelirleri Resmo'da bina ettirdiği camiye vakfedilmiştir.¹⁵ Ayrıca aynı tarihte birçok köy Resmo ve Kisamu'da bina ettirdiği caminin mühimmat ve mürtelikası için vakfedilmiştir. Ayrıca 14 farklı köydeki parçalı temlikler de bu vakıflara zam olunmuştur.¹⁶

1745 şubat tarihli bir işlem de Darüssade Ağası Beşir Ağa'nın arzualinden izlenmektedir. Defterde, bundan önce temlik olan Hanya nahiyesine bağlı Furniya ve Meskla karyelerinin yeni bina olunan "medrese-i latife" için vakıf olarak aktarıldığı yazılıdır. Bu iki köyün kayıtlı bağ, bahçe, zeytin ve diğer ağaçların vakfa aktarılması için gerek yerel mali görevlilerle gerekse merkez maliyesi ile yazışmalar yapılmış; yıllık 39,109 akçe tutan gelirlerin, adı geçen vakfa, medresenin masrafları için vakıf kaydedilmesine karar verilmiştir (TKA, eski no. 489; yeni no. 1, s. 26b-27a).

Son olarak hem ilginç hem de detayları hakkında bilgimiz olmayan ve uygulanıp uygulanmadığını tam olarak bilemediğimiz bir vakıftan söz edeceğiz. Girit'te bir dönem Osmanlı yöneticisi olarak çalışmış ve oldukça önemli bilgiler sunan Andrea Kopasi, Hüseyin Paşa'nın bir vasiyetinden söz etmektedir. Bu vasiyetinde Paşa'nın Hanya'da, Kandiye'de ve Resmo'da birer tane eytam ve ihtiyaç sandığı kurduğundan söz etmektedir.¹⁷ Buna

14 BOA, TT. d. no. 825, s. 506.

15 BOA, TT. d. no.820, s. 116-118.

16 BOA, TT. d. no.785, s. 109-110.

17 "Eytam ve ihtiyaç sandığı" terimi XIX. yüzyılda kullanılan bir terimdir. Kopasi çok büyük bir ihtimalle bu terimleri nü kud vakfı karşılığında kullanmıştır.

göre bu sandıkları bir başkan dört üye gönüllüler yöneteceklerdi. Aşar ve tapu hasılatının “her ne miktar murad ve emr” ederse o miktarı vakfa gelir yazılacaktır. Sandıktan çıkan akçenin her kesesi yani 500 kuruş, aylık 31 akçe faizle kefiller ile talep edenlere verilecektir. Bu sandıkların amacı ahaliden anasız, babasız, akrabasız, yetim kalan kız ve erkeklere nafaka, elbise temin etmek gelin olacıklara çeyiz almaktır. Bu sandıkların muhasebesi her altı ayda bir kontrol edilecekti. (Kopasi [1315] 1897-98, 1159) Bu kontrol mekanizması aslında tüm para vakıfları için uygulanan bir prosedür idi. Kopasi bu bilgileri verirken vakfının kuruluşunda hangi köylerin vakfa dönüştürüldüğünü yazmamaktadır.

Sonuç olarak; ilk etapta merkezden oldukça uzakta olan toprakların temlik sahibi Osmanlı elitleri için ne gibi avantajlar sağladığı tartışılabilir. Geçen zaman içinde elitlerin ahfadına bu durum çok önemli avantajlar sağlamıştır. Bu mülk sahiplerinin büyük bir çoğunluğu temlik köylerin vergi ve çeşitli gelirlerini camilere ve diğer hayır kurumlarına vakfetmişlerdir. Cami ve diğer kurumların masrafları vakıf hasılatından çıktıktan sonra kalan hasılat “şart-ı vakf vechle” varislere kalıyordu. Kalan para bu kişilerin ekonomik olarak rahat bir hayat sürdürmelerini olanaklı kılıyordu. Buna ek olarak bu kişilerin bu köylerin “umuruna nazarat etmek” vazifesi de kendilerine intikal ediyordu. (Kopasi [1315] 1897-98, 1159) Bu durum da bu kişilerin toplumsal prestijlerinin devamını sağlıyordu.

Sultanın ihsanı olan temlikler yine sultanın iradesiyle müsadere yöntemi ile tekrar miriye dönüştürülebilirdi. Ne varki vakfa dönüştürülen temlikler vasıtasıyla fatih paşalar ahfadının geleceğini hem ekonomik açıdan hem de toplumsal statü açısından garanti altına almış oluyorlardı. Girit’te de bu sürecin sisteme uygun olarak yürüdüğü görülmektedir.

Kaynaklar

- TT. d. = Girit *Tapu Tahrir Defterleri*
BOA = İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi
TT. d. no. 785, 1650 Tarihli Girit İcmal Defteri.
TT. d. no. 820, 1650 Tarihli Girit Mufassal Defteri.
TT. d. no. 822, 1670 Tarihli Hanya, Resmo Mufassal Defteri.
TT. d. no. 825, 1670 Tarihli Kandiye, Sitia Mufassal Defteri.
TKA = Ankara, Tapu Kadastro Arşivi
Eski no. 489; yeni no. 1, 1705 Tarihli Hanya Mufassal Defteri.
Eski no. 488; yeni no. 4, 1705 Tarihli Kandiye Mufassal Defteri.

Bibliyografya

- Adıyeke, Ayşe Nükhet (2001). "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zimmi Davaları". Çiçek, Kemal (ed.), *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Haarlem-Ankara: Sota-Yeni Türkiye, 77-95.
- Barkan, Ömer Lütfi (1980a). "Mülk Topraklar ve Sultanın Temlik Hakkı (1)". Barkan, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 231-47.
- Barkan, Ömer Lütfi (1980b). "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti (1)". Barkan, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 249-81.
- Digital Archeological Atlas of Crete*. URL <http://digitalcrete.ims.forth.gr/index.php?l=1> (2018.06.17)
- Gülsoy, Ersin (2001). "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaleti'nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları". Çiçek, Kemal (ed.), *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Haarlem; Ankara: Sota-Yeni Türkiye, 183-203.
- İnalçık, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, cilt 1. Halil. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kopasi, Andrey [1315] (1897-98). "Girid'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi". *Mecmua-yı Ebuzziya*, 7(69-70) (Cemazie'l-Evvel), 1085-93, 1158-62.
- Sağır, Yusuf (2013). "Gâzî Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri". *Turkish Studies*, 8(2), 285-301.
- Veinstein, Gilles; Triantafyliou Balandé, Yolande (1980). "Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète". Woude, Ad M.; van der Woude, A.M.; Schuurman, Anton (eds.), *Probate Inventories A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*. Wageningen: Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool, 191-204.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt 4. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ek. 1. Tapu Kadastro Arşivi, Kandiye Mufassal Defteri, eski no. 488; yeni no. 4, s. 215b.

Vezîr-i â'zam ve serdâr-ı ekrem Ahmed Pâşâ adâm-allahu te'âla ve iclâle-hunun uğûr-u dîn ve mübîn ve umûr-u hümâyûn şevket karînde 'avn-i rab-bâni ve 'inâyet sâmedâni birle hidemât-ı mebrûre ve fûtûhât-ı meşkûrede vücûd getürdükleri bez-i kud[r]let ve sarf-ı himmetleri mukâbelesinde bâ-hatt-ı hümâyûn şevket makrûn hibe ve temlîk ve ihsân buyurulan bâlâda mastûr Topaltı'nda dâhil-i emlâk ve ârâzînin sınûr ve hudud deyu rûknü zikr olunur ber-mûcib-i defter mesâha ka'le-i Kandiye hâricinde sâhil-i bahrin şark tarafında vâki' Nazarâta dimekle ma'rûf mevz'ide İbrâhim Pâşâyurdu altındaki sedd ile mezârlık altından geçüb Pedye nam karye yolunda ve andan tarîk-i 'âmm ile gidüb Tâşlıdâğ'ın altında vaki İncir sedd üzerinde vaki tarîk-i hâss ile harâbe şirahâneye ve andan yine zikr olunan İncir sedd üzerindeki yol ile Câmeşûy Deresi'ne ve yine andan dere ile bir mikdâr yukaru gidüb zikr olunan derenin üzerinde yol ile Aktepe'den yukaru harâbe manâstıra ve andan sedd kenârında vâki' şirehâneye ve andan sedd ile tarîk-i 'âmma müntehi olub ba'dehu dört yol bâşına ve andan Frenkyol ile yeniçerîlerin eski karâgolhânesine andan Tekye altında vâki' Frenkyolu'nda Burûsa nâm karyede vâki' hamâm yerine ve andan yine zikr olunan Burûsa karyesi sinor dâhilinde Eskiordu altında vâki' tarîk-i 'âmm ile Anâdolu karâgolhânesine ve andan yine tarîk-i 'âmm ile Rumili karâgolhânesine andan derede vâki' Hasan Pâşâ Köprüsü dimekle meşhûr taş köprüye ve andan köprüyü geçüb yol ile sedd üzerinde vâki' mağâraya ve andan yolun sol tarafında vâki' harâbe şirehâneye ve andan yine yol ile Finike nâm karyeye tefrîk olunan yol başına ve andan Alayyolu ile tepede vâki' üç yol başına ve andan aşağı yine Alâyyolu ile üç yol başına ve andan aşağı yine Alayyolu ile ova yolunun üzerine uğrayub andan yine Alây tarîkiyle Finike Deresi'ne ve andan yine zikr olunan tarîk-i alây ile yol üzerinde vâki' yerlü büyük kayaya ve andan bâş muhâsebeci Mehmed Efendi olduğı sedd başında vâki' mağâralar üzerinde yol ile mezârlığa ve andan beğlik kassâbhâneye ve andan aşağı sedd ile Vârdiye Kulesi altında harâbe şirehâneye ve andan aşağı yine üç yol başında vâki' harâbe şirahâneye ve andan Uluyol altındaki eski binâ yerinde deryâya doğru vaz' olunan nişân taşları ile su deresinin deryâya muhtelit ve mülâhık olduğı mahallden deryâya müntehi olur.